DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.45244>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 13.07.2020
Kabul Tarihi: 25.08.2020
On-line Yayın: 31.08.2020

Article Type: Research article
Submitted: 13.07.2020
Accepted: 25.08.2020
Published Online: 31.08.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akcan Ekici, S. (2020). 1801 Tarihli Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterinde Osmanlı Devleti'nin Sanatkârları. *Journal of History School*, 47, 2187-2221.

**1801 TARİHLİ EHL-İ HİREF-İ HÂSSA DEFTERİNDE OSMANLI
DEVLETİ'NİN SANATKÂRLARI**

Sakine AKCAN EKİCİ¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin sanat akademisi diyebileceğimiz Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı kitap sanatlarından, kuyumculuk, ahşap, dokuma ve maden sanatlarına kadar birçok alanda günümüze kadar ulaşan eşsiz ürünler ortaya koymuştur. Devlet bünyesinde oluşturulan bu teşkilat hakkında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve genellikle siyakat yazı türü ile yazılı olan birçok maaş defteri vardır. Bu defterlerde teşkilat içerisinde yer alan sanat dallarını, burada faaliyet gösteren sanatkâr isimlerini ve onlar hakkında birtakım bilgileri bulmak mümkündür Teşkilatın varlık gösterdiği süreci takip edebildiğimiz bu defterlerin en eski tarihli H. 932/ M. 1526 tarihli olup defter, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır. Yapılan arşiv araştırmaları neticesinde bulunan ve çalışmanın da ana konusunu oluşturan son tarihli defter ise H. 1216/ M.1801 tarihli. Yapılan bu çalışma ile Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı hakkında genel bir bilgi verilerek, zikredilen defter transkript edilmiş olup defterin değerlendirilmesi yapılmıştır. 19. yüzyılın başında tutulan defterde birbirinden farklı alanlarda saray için üretim yapan 45 sanat dalı yer almış olup toplamda 247 sanatkâr ismine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Hiref-i Hâssa, Ehl-i Hiref Defterleri, Osmanlı, Sanat, 19. Yüzyıl.

¹ Dr. Sakine Akcan Ekici. akcansakine@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-5594-180X

Artisans of The Ottoman State in The Registration of The Ahl-i Hiraf-i Hassa Dated 1801

Abstract

Ahl-i Hiraf-i Hassa Organization, which we can call the art academy of the Ottoman State had created unique products that survived in many fields such as book arts, jewelery, wood, weaving and mining arts. In the Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey Ottoman Archive, there are many salary registrations of this organization, which is created within the state. In these registrations, usually written in the form of siyaqat, it is possible to find the branches of art within the organization, names of the artisan working here, and some information about them. The oldest one of these registrations, by which we can follow the development process of the organization, is dated H. 932 / M. 1526 and was published by İsmail Hakkı Uzunçarşılı. The last book we found as a result of archive researches constitutes the main subject of this study, and is dated H. 1216 / M. 1801. In this study, a general information about the Ahl-i Hiraf-i Hassa Organization was given and then the registration in question was transcribed and evaluated. In the registration kept at the beginning of the 19th century, there are 45 art branches producing for the palace in different fields and a total of 247 artisan names were determined. Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey –Ottoman Archive

Keywords: Ahl-i Hiraf-i Hassa, Ahl-i Hiraf-i Hassa Registrations, Ottoman, Art, 19th Century.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin sanat faaliyetlerini yürüten ve Osmanlı sanatının nüvesini oluşturan önemli kurumlardan biri de Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı'dır. Devlet himayesinde oluşturulan bu kurum birçok sanat dalından mürekkep olup saray için eşsiz nitelikte eserler üretmişlerdir. Gerek ülke içerisinde gerek yapılan seferler sonucunda İstanbul'a getirilen hüner sahipleri kitap sanatlarından, kuyumculuk, dokuma, ahşap ve maden sanatlarına kadar birçok alanda günümüze kadar ulaşan eşsiz ürünler ortaya koymuşlardır. Yaptıkları işler mukabilinde devletten ücret alan bu sanatçılar Osmanlı sanatının belkemiğini oluşturmuşlardır.

Neredeyse dört asır kadar varlığını sürdüren Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı hakkında birtakım çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bunların yeterli olmadığı kanısındayız. Zira teşkilat uzun bir süre devlet bünyesinde varlığını devam ettirmiş ve teşkilatın sanatkârları günümüze kadar ulaşan imzalı ve imzasız birçok kıymetli eser ortaya koymuşlardır. Gerek bu eserleri yapan sanatkârların ortaya

çıkarılması gerekse teşkilat hakkında bilinmeyenlerin ortaya konulması için daha fazla çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Özellikle Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı'nın ana kaynağı olan Ehl-i Hiref-i Hâssa maaş defterlerinin tümünün çeviri yazısının yapılması büyük önem arz etmektedir. Zira bu defterlerde kurumu oluşturan çeşitli sanat dalları ve sanatkârların isimleri, baba isimleri, aldıkları ücretler, bazen nereden geldikleri, kuruma ne zaman dâhil oldukları ve ne zaman vefat ettikleri gibi çeşitli bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca birçok defterde derkenarlar/notlar yer almakta olup bizlere bazen kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Günümüze ulaşan birçok Ehl-i Hiref-i Hâssa defteri mevcuttur. Bu defterlerden en eski tarihli defter Rebiülahir 932/Ocak 1526 tarihli olup defter, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır (Uzunçarşılı, 1986). Son tarihli defter ise yaptığımız araştırmalar neticesinde bulunan ve çalışmamızın da ana konusu olan H. 1216/ M.1801 tarihli defterdir. Yapılan bu çalışma ile zikredilen defter transkript edilerek değerlendirilmesi yapılmıştır. Böylelikle sanayinin ön plana çıktığı ve geleneksel el sanatlarının artık fabrikalar bünyesinde gerçekleştirildiği 19. yüzyılda saray için üretim yapan sanat dallarının neler olduğu, sarayın en çok nelere gereksinim duyduğu, her bir sanat dalının temsilcilerinin kimler olduğu ve bu sanatkârların devletten ne kadar ücret aldıkları görülebilmektedir.

1. Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı

1.1. Ehl-i Hiref-i Hâssa'nın Tanımı

Arapça *ehl* ve *hiref* sözcüklerinin birleşiminden oluşan *Ehl* kelimesi aile, eş, akraba, aşiret, halk anlamlarına gelmektedir. *Hiref* ise *hirfe* kelimesinin çoğulu olup sanatlar, meslekler manasına gelmektedir (Kanar, 2010: 371; Şemseddin Sâmî, 2006: 232, 544). *Hiref* kelimesi hem sanat hem de zanaat sözcüklerini kapsayan ve nerdeyse el işçiliğine dayanan her tür üretimi içeren bir kavramdır (Sözen ve Tanyeli, 1986: 105). Hâssa kelimesi de bilindiği üzere hükümdar ve saraylara mahsus hizmetler manasında kullanılan bir tabirdir.

Osmanlı'da genel manada tüm esnaf için ehl-i hiref ya da erbab-ı hiref tabiri kullanılmıştır. Günümüzdeki gibi sanat ve zanaat birbirinden farklı kavramlar olarak kullanılmıyordu. Sanat da bir hurfet olarak görülüyordu (Glück, t. y.: 124). Zira Abdullah b. İbrahim'in yazdığı *Vâkı'ât-ı Rûz-merre* adlı eserde "ehl-i hiref tabir olunan esnaf ki...." ibaresi ile ehl-i hirefin esnaf olduğu ifade edilmiştir (Abdullah b. İbrahim, 1103 (1691): 133). Kısacası devlet bünyesinde çeşitli dallarda üretim yapan sanat sahibi kişileri ifade eden Ehl-i Hiref-i Hâssa,

saray için üretim yaptıklarından dolayı en kaliteli ham maddeleri kullanmış olmaları ve ürettikleri eşyalara da yaratıcılıklarını katarak eşsiz ürünler ortaya koymaları hasebiyle teşkilat bünyesinde olanların geneline sanatkâr demek yanlış olmasa gerektir.

1.2. Teşkilatın Varlık Gösterdiği Süreç

Ehl-i Hiref-i Hâssa teşkilatının tam olarak hangi tarihte kurulduğu hakkında bir malumat olmasa da arşiv belgelerinden bu teşkilatın kuruluşu ve devam ettiği süreç hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Özellikle teşkilatın devletten aldığı maaşları gösteren ehl-i hiref defterlerinden kurumun varlığını devam ettirdiği süreçler takip edilebilmektedir. Bu kurumun ilk olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) ortaya çıkmış olduğu ifade edilmektedir. Zira “ehl-i hiref” tabiri ilk kez 877/1472 tarihli ruznâmçe defterinde yer almıştır. Defterde kâtipler sınıfı ayrı olarak verilmiş olup ehl-i hirefin 11 kişi olduğu ve bunlara bir ay için toplam 3379 akçe ödeme yapıldığı bilgisi yer almıştır (Kazan, 2010: 130). Ehl-i hirefin teşkilatlanması ise II. Bayezid (1481-1512) döneminde olmuştur. Bu dönemin inâmât defterindeki kayıtlardan 31 ayrı sanat dalının sanatkârları tespit edilmiştir (Çağman, 1988: 74; Kazan, 2010: 130). Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine gelindiğinde ise teşkilatın tam manasıyla müstakil bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. Bu kaniya günümüze kadar gelmiş olan en eski tarihli (932/1526) Ehl-i Hiref-i Hâssa defterinden ulaşılmaktadır. İbrahim Hakkı Uzunçarşılı’nın yayınladığı bu defterde diğer tüm defterlerin aksine teşkilatta yer alan sanatkârlar hakkında detaylı bilgiler yer almıştır (Uzunçarşılı, 1986: 23-76).

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde çalışan sayısı iyice azalan teşkilat, 18. yüzyılda pek bir değişim geçirmemiştir (Yaman, 2008). Ehl-i hiref maaş defterlerinden takip edilebildiği kadarıyla teşkilat 19. yüzyılda da varlığını devam ettirmiştir. Zira çeşitli sanat dallarının ve sanatçıların yer aldığı son tarihli defter çalışmamıza da konu olan H.1216/ M.1801 tarihli defterdir. Teşkilat hakkında bulunan en son tarihli bilgi ise 1236/1820 tarihli bir tevcihât belgesidir (Akcان Ekici, 2018: 21). Görüldüğü üzere Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı uzun bir müddet varlığını devam ettirmiştir.

1.3. Teşkilatın İdari Yapısı ve Görevleri

Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı bünyesinde yer alan sanatkârlar, kapıkulu halkı olduklarından teşkilata, ilk dönemlerde Hristiyan asıllı pençik ve devşirme olan acemi oğlanlar arasından kabiliyetli olanlar seçilmekteydiler. Daha sonraki

zamanlarda ise teşkilata dışardan alımlar yapılarak gerçekleşmiştir (Meriç, 1953: VI; Uzunçarşılı, 1986: 445). Teşkilata alımlar ayrıca Osmanlı sultanlarının fethettikleri bölgelerdeki hüner sahiplerini, bilginleri ve sanat erbabını yanında getirerek teşkilata dâhil etmesi ile de olmuştur (Uzunçarşılı, 1986: 23). Maaş defterlerinde *gılman-ı pişkeş* olarak geçen çeşitli devlet ve beyliklerden hediye olarak gönderilen yetenekli sanatçılar ile serbest çalışan sanat ehlinen seçilmiş kişiler de teşkilatta yer almışlardır (Yücel, 2015: 362).

Kapıkulu halkından olan Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı Enderûn ağalarından hazinedarbaşının emri altında olup ücretlerini ondan almaktaydılar (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2003: 98; TSMK R. 1224: 133). Teşkilat üyelerinin tüm resmi işlemleri hazinedarbaşının onayının alınmasıyla gerçekleşirdi. Yapılan tayinlerde hazinedarbaşının arzının yanında reisülküttabın tezkiresi de dikkate alınırdı (Akcan Ekici, 2018: 21).

Ehl-i Hiref üyelerinin ücretleri hazinedarbaşının nezaretinde olup, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan ve günümüze ulaşamayan *Divanhâne* adlı yerde, yardımcısı Kâtip Efendi eliyle dağıtıldı (TSMK R. 1224: 134a). Ehl-i Hiref'in aldıkları ücretler günlük olarak hesaplanır ve üç ayda bir ödemeleri yapıldı. Ulûfe de denilen bu maaşlar hicri yıla göre her üç ayın sonunda ödenirdi. Üç aydan oluşan bu ödemeler, bazı ayların ilk, bazılarının da son harfleri alınarak isimlendirilirdi. Masar: Muharrem, Safer, Rebiülevvel; Recec: Rebiülâhir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelâhir; Reşen: Receb, Şaban, Ramazan aylarını; Lezez: Şevvâl, Zilkade, Zilhicce aylarının kısaltılmış isimleridir. Bu ödemeler maliyeye bağlı, piyade mukabelesi kaleminden yapılıyordu (Tabakoğlu, 2016: 271). Daha sonra Ehl-i Hiref'in maaş defterlerine kaydediliyordu.

Teşkilat mensuplarının aldıkları ücretler sadece maaşları ile sınırlı değildi. Özel günler olan bayram, düğün ve zaferlerde ya da yapılan cami, kasır ve sahil saray gibi yeni yapıların açılışı sırasında sanatkârlar özenle yaptıkları eserlerini padişaha takdim eder ve bunun karşılığında da padişahın inam alırlardı (Meriç, 1963: 764).

Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatında hiyerarşik bir sistem mevcuttu. Usta ve talebe ilişkisi üzerine kurulu olan bu teşkilatta genelde ilk olarak şakird yani talebe olarak başlanılır ve ehliyetini ispat edenler ustalar sınıfına dâhil olurlardı. Maaş defterlerinde görüldüğü itibarıyla tüm sanat dallarında olmasa da çoğu dalında hem usta hem de şakird sınıfı ayrı olarak yer almıştır. Fakat 17. yüzyılın sonlarına doğru teşkilata şakird alımları tamamen kaldırılmıştır. Sadece ustaların bulunduğu sınıf defterlerde yer almıştır (Akcan Ekici, 2018: 44). Teşkilatta usta-şakird dışında serbölük, kethüda, yiğitbaşı, seroda gibi unvanların yer aldığı bir

hiyerarşi de bulunmaktadır. Bazı sanat dallarında olmamakla birlikte çoğu sınıfta bu hiyerarşiyi görmek mümkündür (BOA. TS. TSMA. d. 9613/3: 3).

Sanata öncülük eden Ehl-i Hiref-i Hâssa üyelerinin ana vazifeleri *Vâkı'ât-ı Rûz-merre* adlı eserde belirtilmiştir. Eserde "...ehl-i hiref tabir olunan esnaf ki... saray-ı hümayûna müteallik her ne asıl hizmet iktizâ ederse, ücret-i kâmilelerinden izdiyâd-ı ücret ile hizmetleri mukarrer olup..." (Abdullah b. İbrahim, 1103 (1691): 133b-134a; Çağman, 1988: 74) ifadesiyle Ehl-i Hiref'in saraya ait gerekli işleri yaptıkları ve bunun karşılığında ekstra ücret aldıkları belirtilmiştir. Yine aynı eserde Ehl-i Hiref-in görevlerinden birinin de saray tarafından verilen siparişleri yapmak ve tamire muhtaç olan eşyaların onarılması işini üstlenmektir (Abdullah b. İbrahim, 1103 (1691): 134b). Ehl-i Hiref üyelerinin bir diğer vazifesi de çeşitli hizmetler için başka yerlere de gönderilerek orada gerekli işleri üstlenmeleridir. Örneğin 993/1585 tarihli bir belgede Manisa'da yapılmakta olan Muradiye Câmii'nin tezyini için hâssa nakkâşları sınıfından üstad Mehmed Halife ve beraberinde 12 nakkâş ile Manisa'ya gönderilmiştir (Emecen, 1989: 101-103).

2. Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri

2.1. Defterlerin Fiziki Özellikleri ve İçerikleri

Ehl-i Hiref-i Hassa defterleri, Ehl-i Hiref Teşkilatı'nda yer alan tüm sanat dalları ve bu sanat dallarında yer alan üyelerin isimleri, aldıkları ücretleri, bazen de varsa lakapları, nereli oldukları, teşkilata giriş ve teşkilattan ayrılma tarihleri gibi birtakım bilgilerin de yer aldığı maaş defterleridir. Bu defterler ortalama 15x40 cm. ebadında olup kâğıtlar aharlı ve filigranlıdır. Genel olarak mukavva ciltli olan defterlerin bazıları da ebru kapaklıdır (BOA, TSMA, d. 1406: 1; BOA, TSMA, d. 489: 1; BOA, TSMA, d. 2993: 1). Ehl-i Hiref maaş defterlerinin sayfa sayıları ise 16. ve 17. yüzyılda genelde 12 ila 16 varak arasındadır. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılda teşkilatta çalışanların sayısının azalmasına paralel olarak varak sayısı da 6'ya kadar düşmüştür. 18. yüzyıl boyunca da defterlerin sayfa sayısı genel olarak 6 ile 5 varak olarak devam etmiştir.

Defterlerin bazıları hariç, çoğunluğu siyakat yazı şekli ile yazılmış olup sanat dalları genel olarak Farsça terimlerle yazılmıştır. Defterlerde yer alan ücretler ise Osmanlı muhasebesinde de kullanılan siyakat ya da divan rakamları denilen ve Arapçada sayıları bildiren kelimelerden birkaçının terkihiyle oluşturulmuştur (Elker, 1953: 31; Kütükoğlu, 2013: 66).

Hem müstakil olarak hem de başka defterler içerisinde yer alan Ehl-i Hiref -i Hâssa defterlerinin ilk sayfalarında "defter-i mevâcib-i cemâat-i hademe-i ehl-

i hiref-i hâssa der vâcib-i masar/ recec/ reşen/ lezez sene...” gibi ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeye göre bir defter genelde üç aylık bir dönemin hesabını içermektedir. Masar, recec, reşen ve lezez mevâcibi gibi. Defterlerde daha sonra ekseriyetle sırası değişmeyen sanat dalları yer almaktadır. *Cemaat-i katibân-ı kütüb-i hâssa, cemaat-i mücellidân-ı hâssa, cemaat-i mürekkebcîyân-ı hâssa* gibi. Ortalama 43 sanat dalının yer aldığı defterlerde bazen sınıf ismi yer almasına rağmen grupta hiç çalışan sanatkâr bulunmamaktadır (BOA, TSMA, d. 489; BOA, MAD, 6928). Tüm sınıflarda olmamakla birlikte çoğu sanat dalı ismi altında usta ve talebe diyebileceğimiz şakirdan sınıfı alt alta ayrı olarak yazılmış olup burada çalışan sanatçıların isimleri bazen babalarının isimleri, unvanları, nereli oldukları gibi bilgiler ile sanatçıların aldıkları ücretler yer almaktadır. Ustaların yer aldığı sınıfın başında örneğin *cemaat-i mücellidân-ı hâssa* ibaresi yer alırken sonrasında gelen şakirdân sınıfı için de *şakirdân-ı mücellidân-ı hâssa* ya da *şagirdân-ı mezkûrîn* gibi isimler yer almaktadır. İstisnaları olsa da sanatkâr isimleri defterlerde bir satıra beş kişi gelecek şekilde alt alta yazılmıştır. Artan tek isim dahi olsa bir alt sıraya geçilmiştir.

Ehl-i Hiref-i Hâssa defterlerinde sanat dalları, sanatkâr isimleri ve onlara verilen ücretlerin dışında bize birtakım bilgiler sunan derkenarlar da yer almaktadır. Bu derkenarlar çoğunlukla sanatkâr isimleri üzerine yazılmış olup söz konusu kişi hakkında bazı bilgiler verirler. Örneğin kişinin gruba ne zaman ve hangi yolla dâhil olduğu, ne zaman vefat ettiği, ücretini ne şekilde aldığı, terfileri, sınıflar arası geçişleri, gibi ek bilgiler yer alır. Verilen bu bilgiler 16. yüzyıla ait defterlerde daha detaylı olurken 17. ve 18. yüzyıla ait defterlerde ise daha kısadır. Söz konusu bilgiler özellikle Ehl-i Hiref Teşkilatı içerisinde yer alan sanatçıların incelenbilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.

2.2. Defterlerin Sayısı ve Bulunduğu Arşivler

Yapılan son çalışmalar neticesinde Ehl-i Hiref-i Hâssa defterlerinin 24 tanesinin -bazıları tarihsiz olmakla birlikte- 16. yüzyıla ait olduğu, 185 tanesinin de 17. yüzyıla ait olduğu ifade edilmiştir (Akcan Ekici, 2018: 58-59). Ehl-i Hiref defterlerinin 50 tanesinin de 18. yüzyıla ait olduğu son araştırmalar sonucunda ortaya çıkmış olup toplamda 259 defterin varlığı bilinmektedir.

Ehl-i Hiref defterleri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Bulgaristan Devlet Arşivi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi olmak üzere üç ayrı arşivde yer almaktadırlar. Ehl-i Hiref-i Hâssa defterlerinin bazıları müstakil olmakla birlikte çoğunluğu matbah-ı âmire ve helvahâne-i mamûre, hayyâtîn-i hâssa, mehterân-ı hayme, alemderân, sakayân-ı dergâh-ı âlî,

şahinciyan,çakırcıyan ve atmacacıyan gibi grupların da içinde bulunduğu defterlerde ayrı bir bölüm olarak yer almıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan defterlerin geneli müstakil defterler şeklinde olup çoğunluğu 16. ve 17. yüzyıla aittir. Diğer arşivde yer alan defterlere nazaran bu defterler çok daha düzgün yazılmış olup netice itibariyle daha okunaklıdır. Defterlerin çoğunluğu T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer almakta olup diğer iki arşivde yer alan defterlerin dijital kopyaları da burada bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde mevcut olan defterler Bab-ı Defteri, Kamil Kepeci, İbnülemin, Cevdet, Maliyeden Müdevver, Yabancı Arşivler ve Topkapı Sarayı fonlarında yer almaktadırlar.

3. 1801 Tarihli Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterinde Yer Alan Sanat Dalları ve Sanatkârlar

Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı ile ilgili ulaşılabilen son defter olan 1801 tarihli incelediğimiz defter, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan Bâb-ı Defteri fonunda Piyade Mukabelesi Kalemî Defterleri (D.PYM.d) 35417 numarada bulunmaktadır. Defter müstakil olmayıp matbah-ı âmire ve helvahâne-i mamûre, hayyâtîn-i hâssa, mehterân-ı hayme, alemderân, sakayân ve şahinciyan gibi grupların da içinde bulunduğu defterde ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır. İncelediğimiz defter toplamda 15 sayfadır. Siyakat yazı türü ile yazılmış olan defterde sanatkârların aldıkları ücretler de siyakat rakamları ile yazılmıştır. Tablolar halinde sunacağımız sanatkâr isimleri defterde her satırda beşer kişi olacak şekilde yazılmış olup nadiren bir satırda altı sanatkâr ismi yer almıştır.

Zikredilen defter “defter-i mevâcib-i cemâat-i hademe-i ehl-i hiref der vâcib-i masar sene 1216” şeklindeki ibare ile başlamaktadır. Söz konusu ibarede yer alan *masar sene 1216* ifadesi hicri aylardan muharrem+safer+rebiülevvel aylarının kısaltılması olup verilen tarih miladi takvimde mayıs+haziran+temmuz 1801 tarihine tekabül etmektedir.

Defterde yer alan sanat dalları, sanatkârlar, alınan ücretler ve bazı isimler hakkında derkenar olarak verilen bilgiler tablolarda ilgili alanda yer alacaktır. Tabloda verilen ilk isim sanatkârın ikinci isim ise babasının ismidir. Verilen ücretler isimlerin karşısına yazılmış olup (3/5) gibi yazılan ücretler ise kişinin ücretinin arttırıldığı manasına gelmektedir. Yani sanatkâr 3 kuruş alıyorken ücreti 2 kuruş artarak 5 kuruş olmuştur.

3.1. Cemâat-i Kâtibân-ı Kütüb

Ehl-i Hiref defterlerinde ilk sırada yer alan *kâtibân-ı kütüb* kitap yazanlar manasına gelmekte olup el yazması eserler, hat levhaları hazırlayan hattatların yer aldığı sınıftır.² Tabloda görüldüğü üzere sınıfın 2 sanatkârı bulunmaktadır.

Tablo 1

Kâtibân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
İsmail veled-i Abdülhamid	8
Seyyid Mehmed Nuri ibn-i Abdurrahman	12

3.2. Cemâat-i Mücellidân-ı Hâssa

Arapça kökenli olan cild kelimesi *deri* manasına gelmekte olup ciltlerin çoğunlukla en uygun malzeme olan deriden yapılması hasebiyle bu isim kullanılmıştır (Arıtan, 1993: 551). Mücellidân-ı hâssa, kâtipler tarafından hazırlanan değerli eserlerin ciltleme işini üstlenen, cilt tasarımlarını yapan sınıftır.³ Ehl-i hiref-i hâssa defterlerinde genel olarak her zaman en üst sırada yer alan *ser* unvanlı kişiler, başında olduğu sanat dalının organizasyonunu üstlendiği kişilerdir. Defterde mücellitlerin sayısı 2 olup ilk isim sermücellittir.

Tablo 2

Mücellidân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Hanif Ali, sermücellid	11
Sa'd Mehmed Bedreddin veled-i Derviş Salih	4,5

3.3. Cemâat-i Mürekkebcîyân-ı Hâssa

Saray için istinsah edilecek olan eserlerin yazımında kullanılmak üzere mürekkep imal edenlerin oluşturduğu sınıftır. Ehl-i hiref defterlerinde bazen sanatkârların lakapları, nereli oldukları gibi bilgiler de yer almaktadır. Bu sınıfta da 1 üyesi bulunan Osman oğlu Derviş Mehmed'in İstanbullu olduğu bilgisi yer almıştır.

² Kâtipler sınıfı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazan, 1999.

³ Cilt sanatı için bkz. Akcan Ekici, Aralık 2018, s. 219-238.

Tablo 3

Mürekkkebciyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Derviş Mehmed Osman, İstanbul	3

3.4. Cemâat-i Külahdûzân-ı Hâssa

Külahdûz, külah dikiciler manasına gelip, saray halkı için çeşitli başlıklar üreten sınıftır. İncelenen defterde 5 üyesi bulunan külah dikicilerin başında da bir serkülahdûz bulunmaktadır.

Tablo 4

Külahdûzân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed Emin veled-i Ahmed, serkülahdûz	8,5
Ahmed veled-i Mustafa	2
Ali bin İsmail	2
Seyyid İbrahim ibn-i es-seyyid Ali	2
Seyyid Mustafa veled-i Mehmed Mustafa	2

3.5. Cemâat-i Keçeciyan-ı Hâssa

Keçe yapımıyla uğraşan, keçeden çeşitli giyim eşyası ve döşemelik yapan sanatkârların oluşturduğu sınıftır (Arseven, 1965: 1004). Sınıfta yer alan 2 keçecinin de İstanbullu olduğu görülmektedir.

Tablo 5

Keçeciyan Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mustafa bin el-hac Hüseyin, İstanbul	2
Ahmed Hasan, İstanbul	2

3.6. Cemâat-i Zerdûzân-ı Hâssa

Altın iplikle işleme yapanların yer aldığı sınıftır (Akcan Ekici, 2018: 71). Defterde sanat dalının ismi yer almasına karşın sınıfın herhangi bir üyesi bulunmamaktadır.

3.7. Cemâat-i Nakkâşân-ı Hâssa

Teşkilatın en önemli sanat dallarından biri olan nakkâşlar sınıfının yaptığı işler geniş kapsamlı olup ressam, musavvir, siyahkalem, müzehhib, renkzen, tarrâh, meclisnüvis, şebihnüvis (portreciler), cetvelkeşler ve duvar nakkâşları olmak üzere bunların hepsi nakkâş sınıfı içerisinde yer alırlardı (Meriç, 1953: VIII.; Tarım Ertuğ, 2014: 337).

Defterde 8 sanatkârı bulunan nakkâşlardan iki ismin sernâkkaş olduğu görülmektedir. Fakat defterde derkenarda verilen bilgiye göre Hacı İbrahim'in oğlu Ahmet Usta sernakkâş iken dönemin Hazinesdarbaşı olan Seyyid İbrahim'in arzı ile görevden alınmış ve sernakkâşlık, Tersane-i Amire sernakkâşı olan Bostanî Ahmed Usta'ya verilmiştir. Böylelikle farklı bir birimde hizmet veren bir sanatkârın gerekli görüldüğü takdirde diğer bir birime kaydırıldığı müşahade edilmiştir. Defterde ayrıca üç ismin İstanbul, Safranbolu ve Kayserili olduğu görülmektedir.

Tablo 6
Nakkâşân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretlerler
Bostanî Ahmed Usta, sernakkâş-ı Tersane-i Amire	9
Halil Veli, İstanbul	2
Seyyid Süleyman bin Osman	4
Süleyman Ali, Zaferanbolî	2
İbrahim veled-i Yusuf	3
Ali Mehmed, Kayseriye	4
İsmail Veli	4

3.8. Cemâat-i Kazzâzân-ı Hâssa

Arapça bir kelime olan *kazzâz* ipekçi, ipek işleyen anlamına gelmektedir (Şemseddin Sâmî, 2006: 1068; Pakalın, 1983, Cilt. I: 655). Ayrıca kazzâzlar ipek iplikle hançer, kılıç bağları, musannef keseler gibi eşyalar üreten bir sınıftı (Uzunçarşılı, 1986: 67). Bu sınıfta da 8 sanatkâr yer almakta olup sınıfta ser ve kethüdâ unvanlı iki kazzâz bulunmaktadır. Ayrıca Çarşambalı olduğu anlaşılan bir kazzâz da bulunmaktadır.

Tablo 7

Kazzâzân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mustafa bin el-hac Hasan, serkazzâz	12,5
Mehmed bin Mehmed, kethüdâ-i kazzâz	3
İsmail veled-i İsmail	2
Hacı Mustafa bin Mehmed	2
Hasan veled-i Mustafa	2
Ahmed veled-i Hacı Ahmed	2
Hasan Mustafa, Çeharşembe	2
Ahmed bin Salih	2

3.9. Cemâat-i Zergerân-ı Hâssa

Farsça bir kelime olan *zerger* altın işleyen, kuyumcu manasına gelmekte olup zergerân kuyumculuk işi ile uğraşan sanatkârların yer aldığı sınıftır (Pakalın, 1983, Cilt. I: 655; Şemseddin Sâmî, 2006: 684). Zikredilen sınıfta 12 isim bulunmakta olup üç ismin vefat ettiği bilgisi isimlerinin üzerinde yer almıştır. Ayrıca vefat edenlerin yerine yeni isimlerin geldiği bilgisi de verilmiş olup mevcut sayı korunmuştur. Defterde zengerlerin ser ve kethüdâ unvanlı sanatkârları da bulunmaktadır. Bunlardan ser unvanlı sanatkârın bir eğitim kurumu olan Enderun'un yedi kademesinden biri olan seferli koğuşundan geldiği ve kethüdâ unvanlı sanatkârın ise Eski Saray'dan olduğu bilgisine yer verilmiştir.

Tablo 8**Zergerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
İsmail Ağa, hane-i seferli-i sâbık serzerger	13
Ali Serdar, Saray-ı Atik-i Mamûre kethüdâ-i zerger	6
Seyyid Hüseyin veled-i Osman, müteveffâ becâ-yı Mustafa veled-i Mustafa amed ba arız serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 18 L 1220	5
İbrahim ibn-i Abdullah, müteveffâ becâ-yı es-seyyid Derviş Mustafa amed ba arız serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 20 B 1220	3
İbrahim Abdullah, müteveffâ becâ-yı Yakub bin (?) amed ba arız serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 18 Ca 1221	2
Ahmed bin Rüstem	2
İbrahim bin Ömer	2
İbrahim ibn-i Mehmed	2
Memiş ibn-i Abdullah	2
Seyyid Mustafa veled-i Abdullah, 'an müteferrikâ amed	5
Halil bin İbrahim	2
Es-seyyid Derviş Mustafa	3

3.10. Cemâat-i Serrâcin-i Rahthâ-i Enderûn

Eğer, koşum gibi at takımları yapanların oluşturduğu sınıftır (Şemseddin Sâmî, 2006: 714). Defterde tek isim yer almakta olup o da sarraçbaşdır.

Tablo 9**Serrâcin Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
Seyyid Ahmed veled-i Yusuf, serserrâc	4

3.11. Cemâat-i Saatçıyân-ı Hâssa

Saatçilerin yer aldığı sınıftır. Defterde bir sersaatçı biri de kethüda olmak üzere iki saatçi bulunmaktadır.

Tablo 10

Saatçıyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Ömer bin Ebubekir, sersaatî	18,5
El-hac İbrahim ibn-i Mehmed, kethüdâ-i saatî	2

3.12. Cemâat-i Sorgûçiyân-ı Hâssa

Çeşitli tüy ve mücevherlerden oluşturulan, kadın ve erkek başlıklarına takılan süsleri yapan sanatkarların bulunduğu sınıftır. 5 çalışanı bulunan sorguçuların ser unvanı bulunmaktadır.

Tablo 11

Sorgûçiyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Seyyid İsmail Mehmed İstanbul, sersorgûcî	4
Mehmed veled-i Mahmud	2
Abdullah Ali	2
Mehmed veled-i Ahmed	2
İsmail veled-i Mehmed	2

3.13. Cemâat-i Hakkâkân-ı Hâssa

Mühür kazıcılar olarak bilinen *hakkâklık* taş, maden, tahta vs. üzerine yazı ya da resim işleme sanatıdır (Şemseddin Sâmî, 2006: 554). 3 sanatkarı olan hakkakların ser unvanı yer almaktadır.

Tablo 12

Hakkâkân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed Resmî, serhakkâkân-ı hâssa	8
Mehmed Cafer bin Yahya	2
Resmî veled-i Mehmed	2

3.14. Cemâat-i Sikkekenân-ı Hâssa

Sikkekenân Para ve madalya kalıbı yapanların yer aldığı sınıftır (Pakalın, 1983, Cilt. III: 220). Defterde 13 üyesi bulunan sikkekenânların başında yer alan Abdülbaki'nin sersikke ve serdamga unvanları bulunmaktadır.

Tablo 13

Sikkekenân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Abdülbaki Mustafa veled-eş, sersikke ve ser damga	22
Halil Eyyüb	13
İbrahim veled-i Eyyüb	9
Ahmed Mehmed	9,5
Mustafa Mehmed	15
Abdî veled-i İsmail	5
Mehmed veled-i İbrahim	5
Tahir veled-i Ahmed	4
Es-seyyid Abdurrah-man veled-i Numan	6
Mehmed veled-i Hüseyin	4
Mustafa bin Süleyman	6
Mehmed Arif bin Abdülbaki	5
Mehmed veled-i Ali	3

3.15. Cemâat-i Zernişânyân-ı Hâssa

Kakmacılık olarak da bilinen *zernişânlık* sanatı kılıç vb. eşyalar üzerine altın kakma ile yapılan yazı ya da işleme sanatıdır (Şemseddin Sâmî, 2006: 684). Tek çalışanı olan zernişânlar sınıfında herhangi bir unvan mevcut değildir.

Tablo 14

Zernişânyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Seyyid Mehmed Emin bin Hasan	2

3.16. Cemâat-i Kündekarân-ı Hâssa

Kündekarân, küçük ve geometrik olarak doğranmış ahşap parçalarının herhangi bir yapıştırıcı aracı olmaksızın birbirine geçirilmesi tekniği olan

kündekarî tarzında işler yapan marangozlara verilen addır (Arseven, 1965, Cilt. III: 1195). Ser unvanı ile birlikte sınıfta toplamda 3 sanatkâr bulunmaktadır.

Tablo 15**Kündekarân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
Mehmed bin Abdullah, serkündekar	4
Abdullah veled-i Abdullah	2
Osman Hasan, Halidere	2

3.17. Cemâat-i Postindûzân-ı Hâssa

Farsça bir kelime olan *postindûzân* kürk dikenler manasına gelmektedir (Şükûn, 1967, 506). Kürkçülerin 19 kişi olduğu sınıfta ser unvanı yer almaktadır.

Tablo 16**Postindûzân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
El-hac Ahmed Ağa, serpostindûz	12
Mustafa Mehmed	8,5
Ahmed Mustafa veled-eş	2
Hasan Abdullah	2
Abdülba-ki Mustafa	3,5
Mehmed Emin veled-i Mehmed	2
Ali veled-i Hasan	2
Mustafa veled-i Murad	2
Halil veled-i Mehmed	2
Mehmed veled-i Osman	3
Süleyman veled-i el-hac Mustafa	2
Selim Mehmed	2
Selim bin Mehmed	2
Selim Mehmed (diğer)	2
Mehmed Emin bin Hamza	2
Ali bin Osman	2
Abdullah ibn-i İsmail	2
Mehmed bin Mehmed	2
Abdullah bin Mustafa	2

3.18. Cemâat-i Şemşîrgerân-ı Hâssa

Şemşîrgerân saray için sanatsal değeri olan kılıçları yapanların yer aldığı sınıftır (Şükûn, 1967: 1327). Sınıfta 15 isim olan kılıççılarından Hüseyin oğlu Osman ismi iki kez zikredilmiştir. Söz konusu şahıs sınıfta sadece usta olarak yer alırken serşemşîr -yani sınıfın genelinden sorumlu olan- Mehmed Ahmed'in vefat etmesi üzerine Hüseyin oğlu Osman sınıfın başına getirilmiş olup ismi tekrar yazılmıştır.

Ehl-i hiref-i hâssa teşkilatı içerisinde yer alan sanatkârlardan birinin vefatı yahut teşkilattan ayrılması söz konusu olduğunda ilgili kişinin aldığı ücret genelde sınıfta yer alan üyeler arasında paylaştırılırdı. Bazen de ücretin bir kısmı hazineye aktarılırdı (Akcan Ekici, 2018: 37). Burada da vefat eden serşemşîr Mehmed Ahmed'in aldığı ücretin bir kısmı sınıfta yer alan 6 kişi arasında pay edildiği isimler üzerinde yer alan derkenarlarda '*an mahlûl-i Mehmed Ahmed serşemşîrger*' ibaresi ile belirtilmiştir.

Tablo 17

Şemşîrgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Osman veled-i Hüseyin, serşemşîrî	7,5
Mehmed Ahmed, serşemşîrî	5,5
müteveffâ becâ-yı Osman (?) amed ba arzı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 15 M Sene 1220	
Seyyid Mehmed veled-i Osman	8
Osman veled-i Hüseyin	7
Osman veled-i Mehmed	5,5
Mustafa bin Hasan	5,5/6
Mustafa veled-i Ahmed, ' <i>an mahlûl-i Mehmed Ahmed serşemşîrger</i>	5/5,5
Seyyid Sadık ibn-i Mehmed, ' <i>an mahlûl-i Mehmed Ahmed serşemşîrger</i>	4,5/5
Abdi veled-i Ahmed	4
Veli veled-i Abdullah, ' <i>an mahlûl-i Mehmed Ahmed serşemşîrger</i>	3,5/4
Mehmed bin İbrahim, ' <i>an mahlûl-i Mehmed Ahmed serşemşîrger</i>	3/3,5
Nuri bin Hasan, ' <i>an mahlûl-i Mehmed Ahmed serşemşîrger</i>	3/3,5
Ahmed Halil, İstanbul	2/3
Mustafa bin Abdi	2
Abdullah bin Mehmed	2
Ali bin Osman	2
Abdullah ibn-i İsmail	2
Mehmed bin Mehmed	2
Abdullah bin Mustafa	2

3.19. Cemâat-i Niyâmgerân-ı Hâssa

Kılıç kını ustası anlamına gelen *niyâmgerân*kılıç, hançer, bıçak gibi aletler için kın hazırlayanların yer aldığı sınıftır (Kantar, 2010: 1705). Kınılar sınıfında tek kişi mevcuttur.

Tablo 18

Niyâmgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
El-hac Mehmed veled-i İbrahim	2

3.20. Cemâat-i Zırhçıyân ve Kundâkçıyân-ı Hâssa

Savaş giysisi yapan zırhçı ile silahların ağaçtan olan arka kısımlarını yapan kundakçıların yer aldığı sınıftır (Şemseddin Sâmî, 2006: 1116). Savaş aleti yapan bu sınıfta ser unvanı bulunmakta olup toplamda 4 çalışanı vardır.

Tablo 19

Zırhçıyân ile Kundâkçıyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
İsmail veled-i İbrahim, serkundâgî	3
Diğer veled-i Osman	2
Hüseyin veled-i Mehmed	3
Mehmed Said Lütfullah	2

3.21. Cemâat-i Kardgerân-ı Hâssa

Farsça bir kelime olan *kardgerân* hançer ve bıçak yapanlar manasına gelmekte olup bu sanatı icra edenlerin oluşturduğu sınıftır (Devellioğlu, 2001: 490). Defterde 7 çalışanı bulunan bıçakçıların ser ve kethüda unvanları bulunmaktadır.

Tablo 20

Cemâat-i Kardgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed veled-i Ali, serkardger	17
Salih veled-i (silik), kethüdâ-i kardger	5
Hüseyin veled-i Ahmed	3
Mustafa Mehmed	3
Mehmed bin Fazlullah	3
Hüseyin bin Ahmed	2
Ahmed bin Mustafa	3

3.22. Cemâat-i Kemângerân-ı Hâssa

Kemângerân Farsça bir kelime olup yay imal edenler manasına gelmektedir (Kanar, 2010: 1228). 10 yaycının isminin zikredildiği defterde iki kişinin vefat ettiği 2 kişinin de müteferrika sınıfından geldiği bilgisi verilmiştir. Sınıfta ayrıca ser unvanı da yer almaktadır.

Tablo 21

Kemângerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed Sadık İbrahim, serkemânger	13,5
İsmail Mehmed,	2
müteveffâ ‘an becâ-yı Ömer veled-i Ahmed amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 19 S. Sene 1220	
Abdullah Mehmed,	2
müteveffâ ‘an becâ-yı (?) bin Ömer amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 19 S. Sene 1220	
Mehmed Arif veled-i Mustafa	2
Veli bin Hasan	2
Abdullah ibn-i İbrahim	2
İbrahim Mustafa	2
Abdi veled-i seyyid Mehmed	2
Ömer veled-i Ahmed, ‘an müteferrikâ amed	2
Selim bin Ömer, amed	2

3.23. Cemâat-i Tîrgerân-ı Hâssa

Yaycıların akabinde gelen *tîrgerân* sınıfı da saray için ok üretimini gerçekleştirenlerdi (Şemseddin Sâmî, 2006: 456). 12 çalışanı bulunan sınıfta 2 kişinin vefat ettiği ve yerlerine kimlerin geldiği tarihiyle birlikte verilmiştir. Ayrıca iki ismin de sınıfa yeni dâhil olduğu bilgisi yer almıştır.

Tablo 22

Tîrgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
İsmail veled-i İbrahim, sertîrger	6,5
İshak veled-i Mehmed veledes,	3
müteveffâ ‘an becâ-yı Süleyman veled-i Ahmed amed ba arzı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 17 M. Sene 1221	
Mehmed Hüseyin (?)	2
Mehmed veled-i Resul	2
Salih veled-i Hüseyin	2
Mustafa veled-i Mustafa	2
Osman veled-i Ahmed	2
Mustafa ibn-i İbrahim,	2
müteveffâ becâ-yı Hüseyin bin Ömer amed ba arzı serhazîn-i enderûn ve ba rus Fî 29 ca Sene 1221	
Abdurrahman bin İbrahim	2
Ömer bin İbrahim	2
Osman veled-i İshak, ‘an müteferrikâ amed	2
Hüseyin bin Ömer, ‘an müteferrikâ amed	2

3.24. Cemâat-i Siperdûzân-ı Hâssa

Siperdûzân bir savaş aleti olan kalkanları yapan sanatkârların yer aldığı sınıftı (Akcın Ekici, 2018: 103). Kalkancıların 2 kişi oldukları görülmektedir.

Tablo 23

Siperdûzân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Veli veled-i Hasan	2
Ömer bin İbrahim	2

3.25. Cemâat-i Kazgânyân-ı Hâssa

Kazan yapanların yer aldığı bu sınıf için 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *kazancı yani bakırcı* ifadeleri yer almıştır (BOA, TSMA, d. 1406). Kazancılar ser ve kethüda unvanları ile birlikte toplamda 6 kişidirler.

Tablo 24

Kazgânyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
İsmail veled-i Hacı Süleyman, serkazgânî	7,5
Seyyid Mustafa Al, kethüdâ-i kazgânî	5,5
Mustafa ibn-i Ahmed	3,5
Ahmed bin el-hac Süleyman	3
Hasan bin Süleyman	2
El-hac Mustafa bin Abdullah	2

3.26. Cemâat-i Kâlcıyân-ı Hâssa

Kalaycıların oluşturduğu bu sınıf demir ya da bakırdan nesnelere kalay sürme işini yaparlardı (Şemseddin Sâmî, 2006: 1032). Defterde 3 kişi olan kalaycılardan birinin vefat ettiği birinin de sınıfa yeni geldiği bilgisi yer almaktadır.

Tablo 25

Kâlcıyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Ali bin Mehmed	2
Ali bin Hüseyin, müteveffâ 'an becâ-yı Halid bin Abdülgağfar amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs 22 Ca Sene 1220	2
Halil bin Abdülgağfar, 'an müteferrikâ amed	2

3.27. Cemâat-i Çilingirân-ı Hâssa

Çilingirler sanatsal değeri olan çeşitli kilitleri yapanların yer aldığı sınıftır. 4 çilingirin bulunduğu sınıfta birinin ismi okunamamıştır.

Tablo 26**Çilingirân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
İsmail nâm	4
Seyyid Mehmed veled-i Ahmed	2
Es-seyyid Yakub bin Mehmed	3
(?) veled-i (?)	2

3.28. Cemâat-i Na'lçeciyân-ı Hâssa

Na'lçe Arapça-Farsça birleşik bir isim olup ayakkabılara vurulan ve küçük nal denilen hafif demir parçalarına verilen addır (Tekin, 2014: 151). Sınıfın 2 üyesi bulunmaktadır.

Tablo 27**Na'lçeciyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
Ömer Ali	2
Ali bin Ömer	3

3.29. Cemâat-i Dımışkîgerân-ı Hâssa

Genellikle Şam'da yapıldığı için bu ismi alan *dımışkî*, kılıç ve bıçak demiri hakkında kullanılan bir tabirdir. *Dimeşkîgerler* çeşitli silah aletlerinin yapımında kullanılmak üzere hazırlanmış kaliteli demir ve çeliği hazırlayan sınıftır (Çağman, 2001: 52). İstanbullu olduğu anlaşılan Mustafa oğlu Mehmed Arif sınıfta tek kişi olarak görülmektedir.

Tablo 28**Dımışkîgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri**

Ustalar	Ücretler
Mehmed Arif Mustafa, İstanbul	2

3.30. Cemâat-i Saztırâşân-ı Hâssa

Saztırâşan çalgı aletleri üreten bölüktür (Akcan Ekici, 2018: 112). Sanat dalının ismi defterde yer almasına karşın sınıfta herhangi bir üye bulunmamaktadır.

3.31. Cemâat-i Neccârân-ı Hâssa

Arapça bir kelime olan *neccâr* marangoz manasına gelmekte olup neccârlar için 1792/1206 recec tarihli ehl-i hiref-i hâssa defterinde *dülger ve doğramacı* açıklaması yer almıştır (TSMA, D. 1406: 5). Defterde marangozların 5 kişi oldukları görülmektedir.

Tablo 29

Neccârân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Ahmed veled-i Zekeriyya	7
Ahmed Hasan	7,5
Abdullah Mustafa	2,5
Seyyid İsmail Mehmed	2,5
Mustafa Abdullah	2

3.32. Cemâat-i Camgerân-ı Hâssa

Camcılar manasına gelen *camgerân* camdan çeşitli nesneler üreten sınıftır. Defterde camgerler iki kişidir.

Tablo 30

Camgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Lütfullah bin Halil	3
Lütfullah nâm	2

3.33. Cemâat-i Harrâtîn-i Hâssa

Ağaçtan çeşitli eşyalar yapan çıkırıkcılara verilen isimdir *harrât* (Şemseddin Sâmî, 2006: 529). Sınıfta 2 çıkırıkcı bulunmaktadır.

Tablo 31

Harrâtîn Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Es-seyyid Ahmed veled-i Hacı Yusuf	2
Halil veled-i Ali	2

3.34. Cemâat-i Mûzedûzân-ı Hâssa

Farsça bir kelime olan *mûzedûz* çizme diken anlamına gelip, çizme, mest, papuç gibi ayağa giyilen şeyleri imal edenlerin yer aldığı sınıftır (Şemseddin Sâmî, 2006: 1428, 625). Defterde 10 çalışanı bulunan çizmecilerden ser unvanı bulunan Hüseyin oğlu Mehmed'in vefatı ile 12 kuruş olan ücretinin 10 kuruşu sınıf içerisinde 7 kişi arasında paylaştırılmıştır. Örneğin sınıfın kethüdası olan Mustafa oğlu İbrahim'in ücreti 4 kuruş iken söz konusu paylaşımdan 3 kuruş daha alarak ücreti 7 kuruş olmuştur.

Tablo 32

Mûzedûzân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed veled-i Hüseyin, sermûzeî	12
mûteveffâ becâ-yı Mehmed veled-i Hüseyin amed ba arzı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs fî 13 Ş sene 1220	
İbrahim bin Mustafa, kethüdâ-i mûzeî, 'an mahlûl-i Mehmed veled-i Hüseyin sermûzeî ba arzı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs fî 15 Ş sene 1220	4/7
Halil ibn-i Hacı Ahmed Mercan, 'an mahlûl-i Mehmed veled-i Hüseyin sermûzeî	4/6
Hüseyin bin Hüseyin, 'an mahlûl-i Mehmed veled-i Hüseyin sermûzeî	5/6
Hafız İbrahim bin Halil, 'an mahlûl-i Mehmed veled-i Hüseyin sermûzeî	3/4
Seyyid Ahmed bin Ahmed, 'an mahlûl-i Mehmed veled-i Hüseyin sermûzeî	2/3
Ali Mustafa, Muslûvî, 'an mahlûl-i Mehmed veled-i Hüseyin sermûzeî	2/3
İsmail bin Mehmed	2
Hüseyin veled-i Mehmed	2

3.35. Cemâat-i Debbâğîn-i Hâssa

Debbâğ Arapça bir kelime olup hayvan derilerini tabaklayarak meşin, kösele vs. yapanların oluşturduğu sınıftır (Şemseddin Sâmî, 2006: 602). Ser ve kethüdâ unvanları bulunan debbâğlar 10 kişidirler.

Tablo 33

Debbâğın Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Hafız Ahmed bin Mustafa, serdebbâğ	3
Veli bin Hızır, kethüdâ -i debbâğ	2
Hafız İbrahim bin Hacı Mehmed, ser..(?)	2
Mustafa bin Ali	2
Ahmed bin Mustafa	4
Hüseyin Osman (?)	2,5
Ömer ibn-i Hasan	2
Salih veled-i Ahmed	2
Hasan bin Mehmed	2
Hafız es-seyyid bin Hacı Mustafa	2
Mustafa veled-i Ali	2

3.36. Cemâat-i Kemhâbâfân-ı Hâssa

Kemhâbâfân İpekten yapılmış olan kemha kumaşını üretenlerin yer aldığı sınıftır. Sınıfta ser unvanlı Ebubekir'in vefatıyla Mustafa oğlu Hasan, Ebubekir'in aldığı ücretin 8 kuruşunu da alarak onun yerine geçmiştir. Ayrıca iki kişinin daha vefat ettiği bilgisi tarihiyle birlikte verilmiş olup sınıfta 7 kemhacı bulunmaktadır.

Tablo 34

Kemhâbâfân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Hasan bin Mustafa, serkemhâî, 'an becâ-yı Ebubekir serkemhâî amed	2/10
Ebubekir, serkemhâî, müteveffâ 'an becâ-yı Mustafa bin Abdullah amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ba ruûs Fî 21 L. sene 1221	10
Ebubekir, müteveffâ 'an becâ-yı Hasan bin Mustafa amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ba ruûs Fî 22 L. sene 1221	2
Arif Mehmed ibn-i Bekir, müteveffâ 'an becâ-yı müteferrikâ Seyyid Ahmed ibn-i Seyyid Mehmed amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ba ruûs Fî 13 Ş. sene 1221	2
Mustafa bin Abdullah, 'an müteferrikâ amed	2
Hasan bin Mustafa	2
Seyyid Ahmed ibn-i Seyyid Mehmed, 'an müteferri-kâ amed	2

3.37. Cemâat-i Sîmkeşân-ı Hâssa

Sîmkeş, haddeden gümüş tel çeken sanatkâr manasına gelmekte olup simkeşler altın ve gümüşü dokumada hazır hale getirmekle vazifeliydiler (Şemseddin Sâmî, 2006: 759). Ser ve kethüdâ unvanları mevcut olan sınıfta 5 çalışan bulunmaktadır.

Tablo 35

Sîmkeşân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Salih Ağa, sersîmkeş	9
Tüfenkçi Süleyman, kethüda-i sîmkeş	3,5
El-hac Osman Bursa	2
(?) (?) Mehmed	2
(?) Mehmed Mustafa bin Ali	2

3.38. Cemâat-i Zerkûbân-ı Hâssa

Farsça bir kelime olan *zerkûb* altın döven, altın tozu yapan sanatkâra verilen addır (Pakalın, 1983, Cilt. III: 655). Zerkûbların ser unvanlı ile birlikte 4 sanatkârı bulunmaktadır.

Tablo 36

Zerkûbân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Osman bin Mehmed, serzerkûb	2
Abdi ibn-i İsmail	2
Emin bin Osman	2
Mustafa bin Ali	2

3.39. Cemâat-i Abâbâfân-ı Hâssa

Arapça bir kelime olan *aba*, yünden yapılan kalın kumaş ve bu kumaştan yapılan hırka gibi üstlülklere denir (Şemseddin Sâmî, 2006: 925). Defterde sınıf ismi yer almasına karşın *aba* dokuyucular bulunmamaktadır.

3.40. Cemâat-i Buhurciyân-ı Hâssa

Amber ve öd ağacı gibi tütsü maddelerini yakarak güzel kokular çıkaran buhurlular, padişahın eğlence meclislerinde buhur ikram ederdi. Çeşitli kokuların

buhurdanlıklara konulup yakılması suretiyle mekânın hoş kokması sağlanırdı (Tarım Ertuğ, 2007: 7). Herhangi bir unvanı bulunmayan sınıfta 5 buhurcu bulunmaktadır.

Tablo 37

Buhurciyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mustafa Mehmed	26
Mustafa bin Ahmed	4
İsmail bin Süleyman	21,5
İsâ ibn-i Osman	9
Abdullah bin İsmail	2

3.41. Cemâat-i Cerrâhîn-i Hâssa

Günümüz doktorlarının, hekimlerinin vazifelerini yapan cerrâhların yer aldığı sınıftır. Defterde en kalabalık sınıf olan cerrâhlar toplamda 34 kişidirler. Bunlardan 3 ismin vefat ettiği isimleri üzerinde *müteveffâ* ibaresi ile belirtilmiştir. Bu isimlerden Hacı İsmail oğlu Hacı Mehmed'in aldığı 18 kuruşun tamamı sınıf içerisinde yer alan 13 cerrâh arasında paylaştırılmıştır.

Tablo 38

Cerrâhîn Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Seyyid Ahmed bin Seyyid Mehmed	13
Hacı Mehmed bin el-hac İsmail, müteveffâ 'an becâ-yı Mehmed Hacı Mehmed amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 9 S Sene 1221	18
Ali Tahir bin Abdullah	34
Mustafa veled-i Mehmed	13
Hüseyi veled-i Mustafa, 'an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	15/18
Mehmed Said bin Halil, 'an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	17/18
Seyyid Mustafa bin Seyyid el-hac Ahmed, 'an mahlûl-i Abdullah Mehmed	15/16
Kasım cerrâh	
Arif ibn-i Ahmed	3
Mehmed ibn-i Ali, 'an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	12/13
Seyyid Hüseyin bin Seyyid Mehmed, 'an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	15/16
Süleyman İbrahim Halife	10
Yakub Halife	6

Sakine AKCAN EKİCİ

Mehmed veled-i Ahmed	14
Abdullah Mehmed Kasım,	3
müteveffâ ‘an becâ-yı Hasan bin Ahmed amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 7 S Sene 1221	
Mehmed Emin bin Molla Ahmed	3
Süleyman Halife bin İbrahim	4
Yakub Halife	6
Mehmed veled-i Ahmed	14
Abdullah Mehmed Kasım,	3
müteveffâ ‘an becâ-yı Hasan bin Ahmed amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 7 S Sene 1221	
Mehmed Emin bin Molla Ahmed	3
Süleyman Halife bin İbrahim	4
Seyyid Mehmed bin İbrahim Kasım, ‘an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	6/7
Seyyid Süleyman bin Seyyid Abdullah, Boğazhisarî, ‘an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	4/5
İsmail Ali (?), ‘an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	9/10
Mahmud Hayrullah, İstanbul,	3
müteveffâ ‘an becâ-yı (?) bin Mustafa amed ba arz-ı serhazîn-i enderûn ve ba ruûs Fî 19 S Sene 1220	
Mehmed (?) Ahmed, (?)	4
Ali İsmail (?), ‘an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	4/5
İsmail İsmail (?)	3
Mustafa veled-i Mehmed, ‘an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	2/3
Eş-şeyh Ali el-kadı Efendi	10
Mehmed Emin ibn-i Hacı Mehmed, ‘an müteferrikâ amed‘an mahlûl-i Hacı Mehmed bin el-hac İsmail cerrâh	2/6
Mehmed Said bin Mustafa, amed	3
Hasan bin Ahmed, amed	2

3.42. Cemâat-i Kehhâlân-ı Hâssa

Kehhâl Arapça bir kelime olup göz hekimlerine verilen isimdir (Şemseddin Sâmî, 2006: 1151). Defterde tek bir göz hekimi yer almıştır.

Tablo 39

Kehhâlân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed Halife	3

3.43. Cemâat-i Çırağcıyân-ı Hâssa

Kandil, mum gibi aydınlanmayı sağlayan araçları üreten *çırağcıyân* sınıfı için 1792/1206 recce tarihli ehl-i hiref defterinde de *mumcu* açıklaması yer almıştır (TSMA, D. 1406: 7). 6 üyesi bulunan sınıfın serçırağî unvanlı iki sanatkârı bulunmakla birlikte birinin eski serçırağî olduğu belirtilmiştir. Burada unvanların sınıf içerisinde birinden alınıp diğerine verilebildiği görülmektedir.

Tablo 40

Çırağcıyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Mehmed bin Hüseyin, serçırağî	6
Hacı Osman bin Ömer, serçırağ-ı sabık	13
Süleyman bin İbrahim	2
Mustafa veled-i Ahmed	2
Ahmed Abdullah	2
Seyyid Süleyman bin Hacı Ahmed	2

3.44. Cemâat-i Keştîgerân-ı Hâssa

keştî Farsça bir kelime olup gemi manasına gelmekte *keştîger* ise gemi ustası, gemi yapan kişi hakkında kullanılan bir tabirdir (Kanar, 2010: 1216-1217). *Küştîgerân* diye de okunabilen bu sınıf için marangozlar ifadesi doğru olsa da ehl-i hiref teşkilatında neccârân sınıfının yani marangoz sınıfının olmasından dolayı bu sınıfın sarayın kayıkları ile ilgilenen marangozlar olması gerektiği ifade edilmiştir (Yaman, 2008: 122). Sınıfın tek üyesi bulunmaktadır.

Tablo 41

Keştîgerân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Ömer bin Osman	2

3.45. Cemâat-i Bülbülcîyân-ı Hâssa

Bülbülcîyân sınıfı sarayda yetiştirilen bülbüllerin eğitiminden ve bakımından sorumluydular. Sınıfta tek isim yer almıştır.

Tablo 42

Bülbülcîyân Sınıfı Üyeleri ve Ücretleri

Ustalar	Ücretler
Abdullah bin İsmail	14

SONUÇ

Günümüze ulaşan birçok Ehl-i Hiref-i Hâssa defterinden Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı'nın faaliyet gösterdiği süreci izlemek mümkündür. Bulunan ilk tarihli Ehl-i Hiref defteri H. 932/ M. 1526 tarihli olmakla birlikte bu tarihten öncesine ait tarihsiz defterler de bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bulunan ve çalışmamızın da ana konusu olan son tarihli Ehl-i Hiref defteri ise H. 1216/ M.1801 tarihli dir. Yapılan bu çalışma ile zikredilen defter transkript edilerek defterin değerlendirilmesi yapılmıştır. 19. Yüzyılın başlarına tekabül eden defterden şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Defterde toplam 45 sanat dalı bulunmaktadır. Bunlardan Zerdûzân, Saztırâşân ve Abâbâfân sınıflarının ismi olmasına rağmen herhangi bir çalışan üyesi bulunmamaktadır. Defterin en sonunda toplam sanatkâr sayısı ile sanatkârlara verilen toplam para miktarı yazılmıştır. Toplam sanatkâr sayısı 229, verilen ücret de 1112 kuruş olarak zikredilmiştir. Fakat tüm isimler sayıldığında ise 247 sanatkârın olduğu müşahade edilmiştir. Bu farklılığın sebebi kâtibin ölen kişilerin yerine geçen isimleri yazmadığı görülmektedir. Defterde bazı sanatkârların vefat bilgisi tarihiyle birlikte yer almıştır. Buna mukabil ölen sanatkârın yerine hemen yenisi gelmiştir. Böylelikle sınıfta çalışan sayısının mevcudunun korunduğu görülmüştür.

Söz konusu defterde 34 kişiyle en kalabalık sınıfı cerrâhlar oluşturmuştur. Bunu müteakip 19 çalışanıyla Postindûzânlar ikinci sırada yer almış, 15 üyesiyle kılıç ustaları olan şemşîrgerânlar da üçüncü sırada yer almıştır. Sekiz sanat dalının da mevcudunun tek kişiden ibaret olduğu görülmüştür. Defterde en yüksek ücreti 28,5 kuruş ile sersaatî Ebubekir oğlu Ömer adlı saatçi almıştır. İki üyesi bulunan saatçilerin ikinci üyesi de kethüdâ unvanlı Mehmet oğlu Hacı İbrahim olup onun aldığı ücret ise sanatkârların aldıkları en düşük ücret olan 2 kuruş olmuştur. Genel itibariyle sanat dalları içerisinde Sikkekenân sınıfının aldığı ücretler yüksek olmuştur. 13 üyesi bulunan sınıfta ücretler 22, 15, 9 kuruş gibi rakamlar olup alınan en düşük ücret ise 3 kuruştur. Ardından Buhûrcular sınıfı gelmektedir. 5 sanatkârın yer aldığı Buhûrcular sınıfında alınan ücretler 26, 21, 9, 4 ve en düşük de 2 kuruş olmuştur.

Ehl-i Hiref Teşkilatı içerisinde idari yapılanmada yer alan ser ve kethüdâ unvanları 8 sanat dalında birlikte yer almıştır. 23 sanat dalında sadece ser unvanı mevcut olup kalan 19 sınıfın ise herhangi bir unvanlı sanatkârı bulunmamaktadır.

Ehl-i Hiref-i Hâssa defterlerinde kimi zaman sanatkârların hangi ulustan ve nereli oldukları bilgisine yer verilmiştir. Zikredilen defterde Keçeci, Mürekkepçi, Nakkâş, Sorğuçu, Cerrâh, Dımışkîger ve Şemşîrger sanat dallarında yer alan 8 sanatkârın İstanbullu olduğu, Cerrâhlardan bir ismin Boğazhisarlı, Nakkâşlardan birinin Safranbolulu ve birinin de Kayserili olduğu bilgisi yer almıştır. Ayrıca defterde Bursalı bir sîmkeş, Çarşambalı bir kazzâz ile Halıdereleli bir künde-kâr yer almıştır.

Defterde derkenar olarak yer alan bilgilerden saray teşkilatı içerisinde yapılan nakillerin iki örneği de bulunmaktadır. Bunlardan biri nakkâşlar sınıfı içerisinde Hacı İbrahim'in oğlu Ahmet Usta, sernakkâş iken görevden alınarak, sernakkâşlığın, Tersane-i Amire sernakkâşısı olan Bostanî Ahmed Usta'ya verildiği örnektir. İkinci örnekte ise zergerân yani kuyumcular sınıfında serzerger olarak yer alan İsmail Ağa'nın Enderun'un yedi kademesinden biri olan seferli koğuşundan geldiği bilgisine yer verilmiştir.

Çalışma sonucunda geleneksel el sanatlarının yerini fabrikalara bıraktığı 19. yüzyılda da hala Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı'nın varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Ayrıca saray için üretim yapan sanat dallarının neler olduğu, sanatkârların kimler olduğu ve devletten ne kadar ücret aldıkları tespit edilmiştir. Hem tarihçiler hem de sanat tarihçileri için önem arz eden teşkilat hakkında bundan sonraki çalışmalarda özellikle maaş defterlerinin çeviriyazılarının yapılıp değerlendirilmelerinin, teşkilatı anlamaya önemli katkı sağlayacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver (MAD), Defter No: 692.

Bab-ı Defteri (D.), Piyade Mukalebesi Defterleri (PYM. d.) 35417.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d), Defter No: 9613/3, 489,1406, 2993.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Abdullah b. İ. (1103(1691)). *Vâkı'ât-ı Rûz-merre. II.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan. No:1224.
- Akcan Ekici, S. (2018). *17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı Birimleri ve Yapısal Özellikleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi.
- Arıtan, A. S. (1993). Ciltçilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 7, s.551-557). TDV yayınları.
- Arseven, C. E. (1965). *Sanat Ansiklopedisi, II.* MEB.
- Çağman, F. (2001). Behind the Ottoman canon: The works of the Imperial Palace. *Palace of Gold And Light Treasures From The Topkapı*. Palace arts foundation.
- Çağman, F. (1988). Mimar Sinan döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı. Zeki Sönmez (Yay. haz.). *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı* içinde (s.73-77). Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın kitabevi.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*. Türk Tarih Kurumu.
- Glück, H. (Tarih yok). 16-18. yüzyıllarda saray sanatı ve sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa sanatları bakımından önemi. A. Cemal Köprülü (Çev.). *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi* içinde (s.119-150) (2. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Kanar, M. (2010). *Farsça Türkçe sözlük* (2. bs.). Say yayınları.
- Kazan, H. (1999). *Ehl-i Hiref Defterlerinde Kâtipler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları anabilim dalı.
- Kazan, H. (2010). *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*. İSAR Vakfı yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. Türk Tarih Kurumu.
- Meriç, R. M. (1963). Bayramda padişahlara hediye edilen sanat eserleri ve karşılıkları. *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri Dergisi*, (1), 754-786.
- Meriç, R. M. (1953). *Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar*. Türk ve İslâm San'atları Tarihi Enstitüsü yayınları.

- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III. MEB.*
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi kitabevi.
- Şemseddin Sâmî (2006). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı yayınları.
- Şükûn, Z. (1967). *Farsça Türkçe Lûgat=Gencinei Güftar=Ferhengi Ziya, 1-2. MEB.*
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. Dergâh yayınları.
- Tarım Ertuğ, Z. (2007). On altıncı yüzyılda Osmanlı Sarayı'nda eğlence ve meclis. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-15.
- Tarım Ertuğ, Z. (2014). Selimnâme-i Şükrî minyatürlerinin belge değerleri. M. Baha Tanman (Ed.), *Nurhan Atasoy'a Armağan* içinde (s.333-356). Lale yayıncılık.
- Tarım Ertuğ, Z. (2002). Sorguç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 37, s.378-380). TDV yayınları.
- Tekin, Z. (2014). Nalçacı. *Ahilik Ansiklopedisi* içinde (Cilt. II, s.151-152). Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1986). Osmanlı sarayında Ehl-i Hiref (sanatkârlar) defterleri. *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 11(15), 23-76.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Yaman, B. (2008). *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. yüzyılda Ehl-i Hiref*. Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Yücel, Ü. (2015). *Türk Okçuluğu* (2. Baskı). Atatürk Kültür Merkezi yayınları.

EKLER

EK 1: 1801 Tarihli Defterin İlk Sayfası

EK 2: 1801 Tarihli Defterin 6. Sayfası